

VII. Жан-Жак Русо въвежда в употреба понятието "обществено мнение"

Какво ли е накарало Жан-Жак Русо да напише пръв от всички върху хартия думите "l'opinion publique"? ¹

Венеция през 1744. Русо, тогава едва 30 годишен, е секретар на френския посланик, годината е пълна с интересни събития. Франция обявява война на Мария Тереза в битката за австрийския трон. Русо се извинява в едно писмо от 2 май 1744 г. на френския външен министър Амело, че е предупредил недвусмислено един венециански благородник, Шавалие Ерицо, че той вече се ползва сред обществеността с името на Австрийски симпатизант... (Dereches de Venise, ХСІ) ². Той потвърждава, че бележката му очевидно не е имала негативни последици, и че в бъдеще няма да допусне подобна грешка. Тук Русо употребява понятието обществено мнение, както по-късно в "l'iasons dangereuses", то се появява във връзка с предупреждението на една светска дама към една по-млада дама, която изглежда нехае за своя авторитет: общественото мнение, в качеството си на инстанция, отпреждаща присъди, от чието неодобрение човек трябва да се пази.

Онзи, който би се опитал да свърже израза обществено мнение с политико-критична оценка по отношение на правителството, както става все по-често през XIX в., няма да намери подкрепа у Русо. Прочитът на неговите трудове в незначителна степен привлича историци и политолози, по отношение на темата обществено мнение. Едва през 1978, във връзка с една магистърска работа от 1975 г. ⁴, във Франция бе извършено системно изследване на понятието обществено мнение в трудовете на Русо, под формата на дисертация (Colette Ganochaud: L'opinion publique chez Jean-Jacques Rousseau. Universite de Paris V, Rene Decartes, Science Humaines, Sorbonne 1977-1978, Tomes I+II) ³.

Но, очакването, че онези, които съдействат понятието да добие гражданственост, трябва да са имали жизнена връзка с явлението, не може да остане разочаровано. Силата на общественото мнение пронизва като тема съчиненията на Русо от 1750 г. насам, но тъй като той не систематизира тази тема, е необходима специална техника, за да се възстанови една правдоподобна картина. Кандидатката за публицистка от Майнц, Кристине Гербер, подходи по следния начин в магистърската си работа ⁴: тя анализира шест капитални труда на Русо паралелно, като изследва всяко място, където се споменават думите "мнение", "обществен", "общественост" и "обществено мнение". С този метод, наречен анализ на съдържанието, тя проучи културно-критическите трудове от 1750/55 "Жюли или новата Елоис", "Общественият договор", "Емил или за Възпитанието", "Размисли", и най-накрая писмото до Даламбер от 1758. Така тя установи, че понятието "обществено мнение", се споменава 16 пъти, понятието "мнение" около 100 пъти, без "обществено", и в друга комбинация /без непременно във връзка с обществено мнение/, с "обществено зачитане".

Общественост означава: всеки да може да види

В крайна сметка от тази работа стана ясно, че Русо е бил твърде чувствителен към обществеността, като заплахата, а ролята му на външен наблюдател му дава възможността да натрупа опит в това отношение. "Не видях нищо друго, освен възмущение, явно породено от моето присъствие – човек да бъде обявен за крадец, лъжец, мошеник." ⁵ – "Нищо не бе в състояние да премахне това чувство, сам не знам от кого насъскано у народа, тъй, че той постепенно да се озлоби към мен, да ме обижда посред бял ден, не на открито място или на селски път, а дори на средата на улицата..." ⁶

"Посред бял ден" – "не на селски път": Чувството за уязвимост се засилва като зло от страна на обществеността. Дори и честата употреба на словесната комбинация "обществено зачитане", идва да покаже, че за Русо "общественото мнение" се свързва най-вече с "репутацията", в традицията на Макиавели, Лок, или Юм. Но, явлението пидобива в трудовете му много по-широки измерения. То е раздирано навсякъде от противерочиви възприятия. Що се отнася до социалния живот, силата на общественото мнение му изглежда окриляща. То вдъхва солидарност, но в същото време е дълбоко консервативно, когато кара индивида да се нагажда към съществуващите обичаи и традиции, и по този начин предпазва от разпад нравите. Не в неговите интелектуални, а по-скоро в моралните качества, се крие силата и същинската стойност на общественото мнение.

Общественото мнение като пазител на нравите

Дълбоко убеден, че животът на хората в далечното минало е бил по-добър в своята неподправена естественост, сред "диваците", на него му се струва – както смятаме и ние днес – че утвърдените форми на общественост: а именно обичаят и традициите, са тъкмо онези ценности, които следва да бъдат защитавани, и в които се въплъщава най-доброто у даден народ. Като Джон Лок, той използва метафората на неписания закон. След като излага трите вида закони, върху които се гради държавата: публично право, наказателно право, гражданско право, той пояснява: "Към тези три вида закони се отнасят и четвъртите, най-важни от всички до тук. Това са законите, които не са написани върху гранит или мрамор, а по-скоро са вградени в сърцата на гражданите, като съставляват същинското ядро на държавната конституция и стават все по-силни с всеки изминал ден. И когато останалите закони остарееят или се изхият, те са, които ги изпълват с нов живот или ги заменят, като запазват вярата на народа в неговата конституция и на мястото на властта на откритото насилие неусетно възстановяват властта на традициите. Говоря за обичаите, за порядките, и преди всичко за общественото мнение, един раздел от изкуството на държавността, което изглежда напълно непознато за държавниците, макар от него да зависи успехът на всички останали..." ⁷

В средата на английското революционно столетие, Джон Лок изтъква относителността на казаното: Това, което изисква законът за мнението

или репутацията, това, което поражда поощрения или порицание, зависи от впечатленията "на място" ⁸. За Русо, обкръжен от бремето на властта и разкоша на френския двор в средата на 18 в., постоянството е водещото чувство. Четвъртият закон е вроден в сърцата на гражданите и следва да бъде предпазван единствено от опорочаване и разпад. Русо открива в "Общественния договор" една особена инстанция – "цензорът", служба, която никога до тогава не е съществувала, но бива въведена от него, за да служи на единствената цел – да подкрепя общественото мнение в качеството му на пазител на нравите. В тази връзка е и единствената дефиниция на общественото мнение, която Кристиан Гербер намери у Русо: "Общественото мнение е вид закон, за който цензорът е инструмента и който той, следвайки примера на княза, прилага само в особени случаи". ⁹ Какъв инструмент е цензорът, Русо пояснява така: "Цензорът е пазител на нравствеността..., като брани мненията от поквара, той запазва тяхната чистота чрез мъдро приложение на закона, и дори ги подкрепя в определена посока, когато те са все още плахи." ¹⁰

Съгласието, относно нравствените убеждения, според Русо е основата, върху която възниква обществото, общият запас от морален консенсус съставлява "обществеността", тази публична личност приема общо взето името на политическо тяло, което бива наричано от своите членове държава..." ¹¹ Разделянето на партии, от тази гледна точка, за Русо не е нещо добро, тъй като съществува само един общ фундамент, който бива застрашен от егоизма на паралелните интереси. Тук се корени и неприязънта на Русо към частното, в противовес на общественото, една негативна идея, която през XX в. ще бъде развита от неомарксизма.

Русо говори твърде предпазливо, че цензорът "подкрепя в определена посока, дори когато са още плахи" ¹⁰ мненията. Това са "особените случаи", които Русо има предвид в поясненията си, относно ролята на цензора. Цензорът, както счита Русо, укрепва най-доброто в общите ценности на един народ, убеждава, запознава го с тях, като му помага "да ги осмисли", както бихме казали днес. В момента, в който цензорът стане независим и обяви нещо за обществено мнение, за съгласие по даден въпрос, което обаче не е съгласие, всички пояснения стават нищожни, те остават без всякакъв резонанс. ⁹ В този смисъл, цензорът е "инструмент", той е само един говорител. С какво внимание се упражнява тази функция, съвсем различно от дошлите след Русо през XX в. Никаква принуда не може да се упражнява, нравствените принципи могат да бъдат припомняни единствено от цензора. Това го родее с княза, както си представя нещата Русо. И князът не разполага с никакви средства за власт, той не може да кове закони – "Както видяхме – сочи Русо законодателната власт принадлежи на народа и се подчинява единствено нему" ¹² Но, законодателните инициативи идват от княза. За тази си роля той се нуждае от голям усет да схваща картината на мненията, нещо "с което най-висшият законодател тайно се занимава постоянно" ⁷. А при задачата да извършва това, го подкрепя дейността на цензора. Той има задълженията да следи какви мнения най-силно ангажират народа, тъй като законите трябва да се основават върху съгласието, върху общото съзнание, което представлява същинска-

та основа на държавното дело. "Тъй, както майсторът строител, преди да вдигне голяма сграда, опитва земните основи и ги пробва, за да установи дали ще издържат тежестта, така и мъдрият държавник не започва с издаването на добри закони сами за себе си, а преди това проучва дали народът, за който те са предназначени, е способен да ги изпълнява".¹³

Точната връзка между *volonte generale* (която бива заменена от частно-егоистичната *volonte tous*) и общественото мнение, Русо остава неопределена. "Общата воля се изразява чрез закона, а изиявата на обществената оценка става чрез цензурата".¹⁴ Така човек би могъл да си представи *volonte generale*, като своеобразен синтез на общественото мнение, докато същата тази *volonte generale* намира своята квинтесенция в закона. Законите не са нищо друго, "освен автентична изява на общата воля"¹⁵. Легитимната сила на общественото мнение, така, както се изразява от Дейвид Юм през 1741 г., в неговата теза "Управлението се крепи единствено върху мнението"¹⁶, определя и възгледите на Русо. "Мнението, царица на земята, в никакъв случай не се подчинява на властта на царете. Те самите са нейни роби."¹⁷

Русо пояснява в едно свое писмо до Даламбер, кой би следвало да заеме такъв пост на цензор във Франция. За учудване на онези, които Русо вижда като радикални демократи – "цялата законодателна власт принадлежи на народа" – той предлага ролята на цензора да се отрежда от висшия съдебен дъвор на маршалите на Франция.¹⁸ Той, следователно, отрежда на тази служба най-висок ранг. Авторитетът на "общественото признание", в качеството си на най-влиятелен фактор за човешките постъпки, за него не подлежи на съмнение, и той се е погрижил да не се стига до противоречия в това отношение, да не ерозира бързо общественото признание. Той настоява и правителството да се подчинява на цензора, на трибунала, на висшия съд на маршалите на Франция, тогава, когато те обявят публично, кое в даден въпрос е обществено мнение, когато дадат израз на публичното одобрение или неодобрение. Тук виждаме общественото мнение, което бива утвърдено като морален авторитет. Може би подобна мисъл, а и подобна роля загатва и Хайнрих Бьол, когато говори, по друг повод, за окаяното състояние, в което се намира общественото мнение във Федерална република Германия. Службата на цензора не е в ръцете на когото трябва.

Воден от идеята за обща идея у един народ, за това кое е добро и зло, Русо въвежда едно понятие, което ще стане популярно едва през XX в.: "Държавно-гражданската религия"¹⁹. С упадък на влечението към метафизически религии, идеята за "държавно-гражданска религия" би могла да спечели влияние. Можем да предположим, че в тази връзка човек ще открие компендиум от идеи, които никой не би дръзнал да оспори публично, без да се изолира, т.е. един образец на общественото мнение.

Общественото мнение, като пазител на обществото и враг на индивида

Колкото успешно изглежда общественото мнение, като пазител на нравите на обществото, толкова по-голямо, от друга страна, е за Русо влияние-

то, което то оказва върху отделния човек. Доколкото индивидът бива респектиран от страха от изолация, като пазител на нравите, за да не си навлеche неодобрението "не само на открито място или на селския път, но дори и на улицата", Русо сам преживял много страдания, счита, че нищо не би могло да се промени. "Онзи, който съди за нравите, съди и за честта, а който съди за честта, лишава мнението /на народа/ от пътеводната му маркировка" ²⁰

Зависимостта нараства с потребността на хората да се изтъкнат, от "любов към славата", за да цитираме заглавието на единадесетата глава от трактата на Дейвид Юм, или още по-просто, от човешката потребност за уважение, обществено признание, престиж, положителна отлика от другите. С тази потребност започва и упадъкът на човешките общества, както твърди в своя знаменит труд, прославил го през 1755 г. "За произхода на неравенството между хората". "В крайна сметка разяждащата амбиция, усърдието, изявяват способността си да множат у хората – в по-малка степен от действителната потребност да се налагат над другия – тъмното влечение да си причиняват вреди един друг" ²¹. "Ще покажа в каква степен това неудържимо влечение към слава, почести и отличия, което разяжда всички нас, разпилява таланти и сили, може да се измери с това, доколко разпалва страстите и ги множи, доколко превръща хората в конкуренти, съперници, че и нещо повече – във врагове" ²²

"Дивакът" е бил свободен от това пагубно влечение "дивакът живее в себе си" ²³, той се различава, въпреки, още в началото от животните по своята свободна воля, способността си да съчувства на другите и способността да оцелява сам. По-късно, обаче, с обобществяването, сочи Русо: "обществено признание става ценност" ²⁴ – човешката същност се променя, и тогава, според Русо, човек трябва да приеме за неоспоримо че: "Човекът, социалното същество, винаги е ориентиран навън: чувството, че живее, той изпитва, като правило, едва когато добие способността да усеща какво мислят за него другите...." ²⁵

Човек е раздвоен, според Русо, на две същества, от една страна е този, който, следвайки своята природа има "истински потребности", влечения и интереси, а от друга, онзи, който се формира под игото на мнението. Той пояснява разликата върху примера с учения. "Нека винаги правим разлика между влеченията, които произтичат от природата и тези от мнението. Има учени, които се основават единствено на желанието да бъдат уважавани като образовани, но има и други, които се раждат с естествената жажда у човека да се интересуват от всичко, което ги заобикаля или дори е по-далеч от тях." ²⁶

Русо определя принудата да се консумира, като нещо, породено от общественото мнение: "Винаги щом посегнат към някоя вещ, защото е скъпа, сръцата им стават уязвими за лука и всички капризи на мнението, защото този вкус със сигурност не идва отвътре" ²⁷

Законност, чест, уважение, цитираше Джон Лок, Цицерон, свързвайки всичко това с един корен – насладата от точна преценка за околния свят. Русо, който се занимава с противоречието между реалната природа на човека и мнението, се опитва да утвърди едно понятие за чест, което произтича от

самоуважението, а не от уважението на другите: "В това, което човек нарича чест, аз отличавам онова, което трябва да се разбира като обществено мнение и онова, което е следствие от самоуважението. Първото се състои от празни предразсъдъци, които са по променливи от плискащите вълни..."²⁸

Тук не можем да не забележим известна амбивалентност, защото той често говори за "обществено мнение", което при други обстоятелства, му се струва, че служи да предпази трайното, ценното, нравите. Лесно е да бъде уловен Русо в подобни противоречия. Веднаж четем: "Въпрос на обществено-то признание е да прави разлика между злонравни и праведни хора"²⁹. Русо се учудва, с какво умение са вършели това спартанците: "Ако в съвета на Спарта някой човек с лоши нрави застъпвал някаква добра идея, то ефорите, без да го зачитат, оставяли тази идея да бъде изказана от някой добродетелен гражданин. Каква чест за единия, какъв позор за другия – при това без да бъде възхваляван или порицаван, който и да било от двамата"¹⁹. Няма никакво съмнение колко високо цени Русо общественото мнение. Но в "Емил", четем: "И дори да ни укоряват всички по земята – какво от това? Ние не гоним обществено признание, стига ни твоето щастие".³⁰

Компромисът, като необходимост в общуването с общественото мнение

Това, което изглежда като противоречие, всъщност свидетелствува, че Русо по добре от всеки друг до него, откроява най-значимото, по което можем да разпознаем всички форми на общественото мнение: те съдържат компромис между общественото съгласие и влеченията, убежденията на индивида. Индивидът е принуден да търси среден път, заставен от "изгото на мнението", поради уязвимата си природа, която го прави зависим от оценката на останалите, и го кара да не желае да се чувства отритнат, изолиран. В "Емил или за възпитанието" четем: "Тъй като те зависят именно от своята лична съвест и мнението на останалите, трябва да се научат да сравняват тези два фактора, да ги напасват един към друг, като дават предимство на единия, пред другия, само когато си противоречат."³¹ С други думи: когато нещата станат неизбежни.

"Трябва да се науча да понасям подигравки и упреци"

Компромисът би могъл да бъде различен. И тъкмо там, където по думите на Дейвид Юм, човек се сблъсква с общественото мнение, в облеклото, което избира, за да се появи пред обществеността, пред обществото, Русо счита, че се проявява човешката индивидуалност. Като гост на крал Лудвиг XV в голямата сценична ложа на кралския театър във Фонтенбло, на премиерата на едно певческо представление, той се явил пред него "нефризиран": с лошо сресана, ненапудрена перука и без празнично облекло, без брокатна жилетка. "Облечен съм тъй, както се обличам винаги, нито по-добре, нито по-лошо. Моят външен вид е прост и небрежен, но не и мръсен, или нечистоплъ-

мен. И брадата ми не е такава, тъй както природата ни я дава и според времето и модата, тя е дори украшение. Човек би могъл да ме помисли за смешен или безсрамен, но следва ли това да ме смущава? Аз трябва да се науча да понасям подигравки и упреци, когато не са заслужени" ³². Той вижда опасността, която се крие в това, да се поддаваш често на компромис. В "Юлия или новата Елоиза" казва: "Опасявам се, че онази непоклатима любов към добродетелта, която му дава сили да защита общественото мнение, го тласка към друга крайност, и би могла да го накара да се надсмее на свещените закони на съсловието и реда." ³³

Така задачата, която даден обществен договор следва да реши, става особено важна за него: "Как да се намери такава обществена форма, която с цялата обща сила на личността и капацитета на всеки член на обществото, да защитава и предпазва, като умножава тази на всеки индивид, докато той се съюзява с всички, като едновременно с това се подчинява и остава свободен, както преди? Това е въпросът..." ³⁴